

CZU: 94(498) „1848/1849”

RĂZBOAIELE UITATE ALE ROMÂNILOR LA 1848-1849*Ela COSMA**Institutul de Istorie „George Barițiu” al Academiei Române din Cluj-Napoca*

Istoriografia română a considerat în mod tradițional că revoluțiile de la 1848 din Țările Române (ca teritorii cuprinse în cadrul și în afara hotarelor României de astăzi) se reflectă cel mai bine prin programele create de revoluționarii transilvăneni, moldoveni și munteni. Dacă istoriografia rusă neagă însăși existența unei revoluții pașoptiste românești, istoriografia maghiară o consideră o contrarevoluție. Între timp, insistând asupra evidenței unități programatice a revoluțiilor de la 1848 în toate teritoriile românești (dar uitând constant să abordeze „pete albe”, precum Basarabia, Bucovina, Banatul Sârbesc), istoriografia noastră nu a acordat aproape deloc atenție altor aspecte importante.

Astfel, componenta militară a revoluțiilor românești de la 1848-1849, în general neglijată de istorici, este prezentată în studiul de față. Acesta abordează operațiunile militare românești desfășurate în cursul anilor pașoptiști în Țările Române, de la bătălii singulare la războiul clasic, de la acțiuni de înarmare populară și de instrucție în tabere militare la lupte de gherilă în munți. În Transilvania, așa-numitul „război civil” româno-ungar a fost, de fapt, un război în toată regula, definit de curând ca fiind un război național de apărare purtat de românii ardeleni. Sunt evidențiate episoade belice mai puțin cunoscute din Valahia Mare și Valahia Mică (Oltenia), precum și rezistența armată din Moldova și tabăra militară de la Grozești (azi Oituz), în Carpații de Curbură. Evenimentele militare sunt strâns legate de lupta românilor atât pentru neatârnamare națională, ca ieșire de sub severul protectorat rusesc impus Principatelor Române, cât și pentru unificarea tuturor vorbitorilor de limbă română într-un singur stat național.

Cuvinte-cheie: *revoluțiile române de la 1848-1849, istoriografia revoluției pașoptiste românești, războiul național de apărare, rezistență armată, Țările Române.*

THE FORGOTTEN WARS OF THE ROMANIANS IN 1848-1849

Romanian historiography has traditionally described the revolutions of 1848 in the Romanian Lands by their Transylvanian, Wallachian and Moldavian programmers. While Russian historiography denies the existence of a Romanian 1848 revolution by itself, Hungarian historiography calls it a counter-revolution. Meanwhile, insisting on the obvious programmatic unity of the 1848 revolutions in all Romanian territories (but constantly forgetting blind spots like Bessarabia, Bukovina, Serbian Banat), our historiography paid almost no attention to other main aspects.

Thus, the military component of the Romanians' revolutions of 1848-1849, generally neglected by historians, is revealed in this study. It approaches the Romanian military operations (from one shot battles to a classic war, from folk arming and training in camps to guerilla fights in the mountains), unfolded during the revolutionary years in the Romanian Lands, that is in all the territories with a Romanian demographic majority inside and outside the borders of nowadays Romania.

In Transylvania, the so-called “civil war” between the Romanians and Hungarians was in fact a regular and “classic” one year war, being recently defined as a national defense war of the Romanians. Less known war episodes in Great Wallachia and Small Wallachia (Oltenia), as well as the armed resistance in Moldavia and the military camp in Grozești (today Oituz), in the Curvature Capathians, are also described. The military events were closely connected to the Romanians' fight both for national independence, as a way out of the severe Russian protectorate imposed to the Romanian Principalities, and for unification of all those speaking the Romanian language into a single national state.

Keywords: *Romanian revolutions of 1848-1849, historiography of the 1848 Romanian revolution, national defense war, armed resistance, Romanian Lands.*

Introducere

Aniversarea în 2018 a celor 170 de ani scurși de la revoluția pașoptistă constituie un moment optim de bilanț al împlinirilor și eșecurilor istoriografiei acestui eveniment major ce a marcat formarea națiunilor moderne europene.

Istoriografia română a considerat în mod tradițional că revoluțiile de la 1848 din Țările Române (ca teritorii cuprinse în cadrul și în afara hotarelor României de astăzi) se reflectă cel mai bine prin programele create de revoluționarii transilvăneni, moldoveni și munteni [1].

Totuși, însuși termenul ce desemnează revoluția pașoptistă a românilor din Transilvania nu a fost folosit ca atare de la început, ci s-a impus abia în secolul XX, datorită lucrărilor unor istorici precum Silviu Dragomir și Gelu Neamțu [2-4].

Istoriografia noastră a ignorat până de curând „pete albe”, ca Bucovina și Basarabia – locuite de o majoritate demografică românească, ori Banatul sârbesc de azi – cu istorie pașoptistă cvasinecunoscută din perspectivă românească [5, p.425-434].

Recent, în perioada postcomunistă, noi tendințe și metode de cercetare au lărgit orizontul interpretării și înțelegerii revoluției de la 1848-1849, cu ajutorul istoriei mentalităților, imagologiei, identității și alterității, al biografiilor istorice [6; 7, p.169-183; 8, p.184-207; 9].

Paralele istoriografice și metodologice privind revoluțiile românești de la 1848-1849

Istoriografiile vecine, în schimb, au vădit atitudini consecvente și egale cu sine. În ultimii 170 de ani, din 1848 încoace, ele au manifestat în esență același spirit refractar, de respingere a revoluției românilor și de negare a luptei lor naționale pentru autodeterminare.

De pildă, istoriografia rusă a ignorat și ignoră însăși existența unei revoluții pașoptiste românești, întrucât reversul medaliei, adică recunoașterea revoluției românești, ar intra în coliziune cu teza „clasică” rusească. Aceasta susține necesitatea intervenției la 1848 a armatei țariste, ca apărătoare a liniștii Europei și biruitoare a anarhiei de aici [10].

Istoriografia maghiară, pe de altă parte, nu a chestionat fățiș niciodată linia trasată de Kossuth în politica națională. Ea încă mai afirmă *viva voce* justetea teoriei și practicii guvernului kossuthian în chestiunea naționalităților. Într-adevăr, largi drepturi și libertăți individuale le-au fost promise românilor, sârbilor, croaților și slovacilor, dar cu o singură condiție: să renunțe la propria naționalitate și să îmbrățișeze națiunea maghiară unică. Românii (și nu numai ei) au refuzat literalmente propunerea lui Kossuth, dând ascultare maximei lui Simion Bărnuțiu: „Nu există libertate fără naționalitate”. Totuși, chiar și azi mai sunt istorici maghiari care cred că rezistența de autoapărare și revoluțiile pașoptiste promovate de națiunile nemaghiare (inclusiv de români) au fost simple contrarevoluții [11,12].

Între timp, insistând asupra evidentei unități programatice a revoluțiilor de la 1848 în toate teritoriile românești, istoriografia noastră nu a acordat aproape deloc atenție altor aspecte importante. În mod bizar, s-a neglijat componenta militară a revoluțiilor românești.

Cu câțiva ani înainte de izbucnirea revoluției, ideologul și istoricul mișcării pașoptiste din Muntenia, Nicolae Bălcescu, a scris, la vârsta de 25 de ani, în 1844, prima sa carte semnificativă, dedicată nu întâmplător *Puterii armate și artei militare de la întemeierea Principatului Valahiei și până acum*. Autorul recunoaște astfel însemnătatea decisivă a armatei românești de apărare pentru dănuirea statului muntean. Abia într-o carte postpașoptistă din 1850 Bălcescu a cercetat *Mersul revoluției în istoria românilor*. Cel care și-a jertfit viața, la propriu, pe altarul revoluției așeza în capul listei priorităților naționale puterea armată.

Numai că acest debut promițător nu a avut o continuare și nu a generat ulterior abordări militare de valoare. Cu excepția câtorva studii privitoare la anii 1848-1849, până în momentul de față istoria militară a rămas Cenușăreasa istoriei generale a românilor [13,14, p.16-74; 15-19].

Situația se datorează adesea unor rațiuni științifice, cum ar fi lipsa preocupărilor pentru acest domeniu sau numărul redus al documentelor militare publicate, așa cum vom exemplifica mai jos. Însă, necunoașterea istoriei militare reale a românilor are la bază, în mod cert, și un set de motive neștiințifice. De exemplu, după cel de-al Doilea Război Mondial istoriografia română s-a conformat corectitudinii politice și ideologice a epocii și a lagărului socialist, evident cu menajarea sensibilității sus-amintitelor istoriografii „vecine și prietene”. În România comunistă, corectitudinea politică obliga la ascunderea conflictelor armate, lupta pentru pace, ridicarea în slăvi a înfrățirii popoarelor și, mai ales, la cruțarea sensibilităților Fratelui cel Mare de la Răsărit, nementionându-se niciodată teritoriul istoric românesc al Basarabiei, încorporată în 1812 de Rusia țaristă (formând astăzi Republica Moldova și, desprinsă din aceasta, exclava rusească, regiunea separatistă Transnistria ocupată de armate rusești) [20, p.59-65].

Războiul național de apărare al românilor din Ardeal (din toamna lui 1848 până în vara lui 1849)

Acum să ne îndreptăm privirea asupra evenimentelor militare propriu-zise, derulate în Țările Române la 1848-1849. Specificăm în mod expres că există un generos rezervor de surse arhivistice, multe needitate, din care vom extrage dovezi în favoarea argumentelor prezentate mai jos.

Românii au cunoscut cel mai mare și mai lung război pașoptist în Transilvania. A fost un război clasic de un an de zile, pe care istoriografiile română, maghiară, săsească și occidentală l-au denumit război civil [21-24]. Titulatura ar fi fost corectă, dacă în război nu s-ar fi amestecat forțe străine, din afara Principatului Autonom

al Transilvaniei sub suzeranitate habsburgică. În realitate, ca prelungire a revoluției și războiului de independență (*forradalom és szabadságharc*) din Ungaria pașoptistă, o forță străină, respectiv armata revoluționară maghiară condusă de generalul polonez Józef Bem, a sosit în Transilvania în decembrie 1848 și – cu ajutorul regimentelor secuiești și ungaro-transilvane care au defectat din cadrul armatei austriece – până în martie 1849 a cucerit cea mai mare parte a Transilvaniei [25].

Caracterul de eliberare al *szabadságharc*-ului pentru maghiari nu a fost pus la îndoială de niciuna din istoriografii, chiar dacă același război a reprezentat pentru naționalitățile neungare un război de cucerire a teritoriilor naționale locuite de sârbi, croați, români și sași. Reciproca nu este valabilă, întrucât partea maghiară le contestă istoriografiilor vecine dreptul de a-și promova revoluțiile naționale.

Așadar, un legitim război antimaghiar, cu epicentrul în zona exclusiv românească a Munților Apuseni, s-a purtat în perioada septembrie 1848 – august 1849 [26]. Legiunile populare românești erau conduse de generalul Avram Iancu și prefectii săi Ioan Axente Sever, Ioan Buteanu, Simion Balint, Nicolae Solomon, Petre Dobra, Constantin Romanu-Vivu, Alexandru Bătrâneanu, Dionisie Pop-Marțian, Eliseu Armatu, Vasile Moldovan, Ioan Bran. Românii au fost acceptați ca aliați oficiali ai austrieșilor în octombrie 1848 [27, p.224-239]. Cu toate acestea, armata populară românească (*Landsturm*) nu a primit nici arme, nici muniție din partea comandamentului militar c.c., în schimb a aprovizionat cu cereale și alimente cetatea imperială de la Alba-Iulia și, după ce trupele austriece s-au refugiat în Muntenia în martie 1849, a apărat singură Transilvania, cu imense sacrificii umane [28, p.35-52].

Deși contribuția adusă de românii lui Avram Iancu la înfrângerea armatei maghiare în Transilvania a fost recunoscută de generalul Alexander Nicolaevici Lüders, comandantul corpului 5 al armatei rusești de intervenție, ea a fost subminată chiar de austriești, imediat după victoria comună habsburgo-țaristă din august 1849, pentru a asigura restaurația imperialilor în Transilvania și pentru a tăgădui pretențiile naționale justificate ale românilor, adevărații apărători ai Ardealului [29, p.142-146; 30-32].

Manifestând lipsă de autoritate și rea-voință în a-și asuma răspunderea, comandamentul militar habsburgic din Transilvania a purtat principala vină pentru baia de sânge interetnică de la 1848-1849. După înăbușirea revoluției, același comandament i-a răsplătit și i-a pedepsit la fel pe inamicii unguri și pe confederații români, prin dezarmare generală și prin desființarea regimentelor grănicerești transilvănene [33, p.307-365].

Datorită împrejurărilor specifice enunțate mai sus, luptele românilor transilvăneni din 1848-1849 merită cu deplină îndreptățire titlul de război național, așa cum a reliefat și demonstrat nu demult Dumitru Suci [34,35]. Subliniem că este vorba despre un război național de apărare, în care românii au apărat teritoriul național al Transilvaniei împotriva armatei maghiare, care, deși revoluționară în Ungaria, a condus aici, de fapt, un război de cucerire a teritoriului transilvan.

Dacă luptele și bătăliile purtate de armata populară condusă de Avram Iancu sunt totuși mai bine cunoscute, nu este completă descrierea operațiunilor militare efectuate de cel de-al doilea regiment românesc de graniță în nordul Transilvaniei, Bucovina și Maramureș, puțin cercetat este primul regiment grăniceresc al românilor în sudul Transilvaniei, nefiind deloc amintit regimentul grăniceresc românesc din Banat [36,37].

Cum în rândul populației civile românești din Transilvania și Banat victimele de război au numărat zeci de mii de suflete, în prezent istoricii fac eforturi pentru a stabili rata mortalității și efectele demografice produse de revoluția și războiul de la mijlocul veacului al XIX-lea [38-40].

Operațiuni belice și răbufniri revoluționare violente la românii din Muntenia (în vara și toamna lui 1848)

În Muntenia, unde revoluția a instituit un guvern revoluționar provizoriu la București, care a emis decrete și a guvernat efectiv țara pentru o perioadă scurtă, dar intensă de timp (în iunie-iulie 1848), acesta fiind urmat de locotenența domnească (în august-septembrie 1848), evenimentele militare și reacțiile defensive iscate de invazia trupelor rusești și turcești au fost aparent palide.

Istoriografia a consemnat sumar episoade belice în Oltenia (Valahia Mică) [41, p.280-282]. Cel mai cunoscut dintre acestea, și anume – rezistența armată desfășurată de Gheorghe Magheru în tabăra de la Râureni-Vâlcea (2 august - 23 septembrie 1848), nu s-a bucurat nici de o ediție critică actualizată de documente, nici de o nouă și consistentă biografie, așa cum merită remarcabilul general român, întemeietorul armatei naționale moderne [42,43].

În timpul ocupației capitalei muntene de către trupele țariste și otomane au existat numeroase momente de război la București și în împrejurimi. Dintre acestea este evocată doar bătălia de la Dealu Spirii (13 septembrie

1848), când căpitanul Pavel Zăgănescu și mica lui unitate de pompieri s-au opus cu vitejie detașamentului lui Kerim pașa [44, p.311-312].

Răbufniri revoluționare violente la Izlaz, Craiova, Râmnic pe Olt, Brăila, Focșani au fost zdrobite de trupele turco-ruse, dar tabloul lor complet nu a fost conturat. Mai nimic nu s-a publicat despre răzcoalele țărănești aflate în legătură cu activitatea comisarilor revoluționari de propagandă din Muntenia Mică și Mare în vara lui 1848.

În ce privește formele de rezistență ale populației civile urbane și rurale după instaurarea ocupației militare țariste și otomane a țării (septembrie 1848 – septembrie 1850), anumite aspecte ar putea fi extrase din înseși mărturiile ocupanților militari. Bunăoară, jurnalul militar al campaniei țariste din Muntenia, descoperit în Arhiva Istoric-Militară din Moscova și recent prelucrat, face adeseori referiri la acest subiect [19].

Ideea unificării statale panromânești și rezistența armată la românii din Moldova (din primăvara în toamna lui 1848)

Moldova este țara românească cea mai privată și mai deficitară în ce privește o istorie corectă a revoluției și războiului de la 1848. Aici a izbucnit prima revoluție pașoptistă românească, pe 27 martie 1848 la Iași, însă chiar în epocă aceasta a fost caracterizată cu dispreț drept „revoluție în miniatură” (George Barițiu) [45].

Prin recuperarea unor jurnale românești și a unor surse consulare rusești, adevărul istoric s-a restabilit de curând [18, p.45-51; 46, p.248-258]. S-a arătat că așa-zisa revoluție de o zi din capitala Moldovei a durat 2-3 zile și a fost urmată de un număr mare de arestări, efectuate de-a lungul a săptămâni întregi din porunca prințului domnitor Mihail Sturdza și a beizadelei sale Grigore Sturdza, comandantul trupelor de represiune internă [46, p.248-258].

Unii dintre revoluționarii arestați, reușind să evadeze, au luat parte la revoluțiile din Transilvania și Bucovina. Apoi au apucat calea exilului spre Turcia și Franța, unde au pregătit unirea Principatelor Române. Tocmai moldovenii sunt cei care au inițiat ideea unificării statale a tuturor vorbitorilor de limbă română, idee pe care au răspândit-o prin intermediul programelor revoluționare la Brașov, Cernăuți și Paris [18, p.37-39].

Istoriografia și-a focalizat atenția asupra remarcabilei emigrații moldovene. Reprezentanții ei: Mihail Kogălniceanu, frații Hurmuzaki, Ion Ghica, Vasile Alecsandri, Costache Negruzzi, Alecu Russo, Alexandru Ioan Cuza, de asemenea, au creat și susținut o viguroasă presă revoluționară.

În acest timp, Moldova suferea prima invazie rusească în iunie 1848 și cea mai lungă ocupație militară (iulie 1848 – octombrie 1850), Galațiul fiind ocupat de o garnizoană turcească [19, p.11-12]. Întreg contextul, respectiv ocupația militară țaristă și refugiul revoluționarilor moldoveni în străinătate, nu era favorabil nici revoluției, nici insurecției în țară. Orice opoziție internă părea imposibilă.

Cu toate acestea, căutările noastre în arhive diplomatice și militare străine ne-au condus la revelarea unor mărturii neașteptate ce dovedesc existența pe pământul moldav a unei rezistențe armate românești, care a activat din primăvara până în toamna lui 1848, în strânsă legătură cu organizarea și desfășurarea de forțe a Legiunii Poloneze de Sud. Românii urmăreau răsturnarea guvernării lui Mihail Sturdza și îndepărtarea protectoratului Imperiului țarist, cu sprijinul puterii suzerane (Turcia) și al marilor puteri (Franța, Anglia). Obiectivul final era dobândirea neatârării naționale și unirea tuturor românilor într-un singur stat.

Puțin cunoscuți sunt luptătorii rezistenței naționale din Moldova, cu toții boieri, provenind din familiile Cantacuzino, Aslan, Rosetti, Ghica, Moruzi. Ei nu s-au refugiat în străinătate, ci au organizat și continuat lupta acasă, asumându-și urmările nefaste pe plan personal ale luptei lor: defăimarea, demiterea, surghiunul, arestarea, deportarea și moartea [47].

Tocmai izvoarele militare țariste denunțau răzvrătirea românilor moldoveni și lupta lor pentru independență, cu atât mai mult cu cât eforturile lor armate erau îndreptate spre înlăturarea „cizmei rusești”. Documentele consulare habsburgice și rapoartele militare țariste dovedeau nu doar traficul de arme în Moldova, ci și concentrarea în Carpații de Curbură a forțelor armate alcătuite din locuitorii români din munți (*plăieși*) și vânători [18, p.37-39; 48, p.105-107].

Jurnalul sus-amintit al campaniei rusești din Moldova descrie tabăra de instrucție militară de la Grozești (azi Oituz) și luptele de gherilă din muntele Ploșnița împotriva trupelor de cazaci [19]. Punctul culminant al colaborării româno-poloneze pe plan militar l-a constituit, în lunile aprilie-septembrie 1848, Legiunea de Sud a Republicii Poloneze, susținută de logistică și efective românești, cu bază operațională la Grozești și dislocare militară în sudul Moldovei și nord-estul Munteniei.

Concluzii

Ideea unității românești de stat și rezistența armată antițaristă din Moldova i-au oferit Rusiei cel mai bun pretext de a-și intensifica represiunea în vara lui 1848. Ocupația militară severă a Principatelor Române avea să dureze până în toamna anului 1850. Mai târziu, o conjurație a tăcerii – parțial autoasumată – s-a așternut asupra războaielor uitate ale românilor de la 1848-1849. În anii din urmă s-au recuperat fragmente însemnate, necunoscute până nu de mult, din memorialistica revoluțiilor pașoptiste din Transilvania, Muntenia și Moldova [49, p.9-42]. Poate tocmai memoriile și jurnalele de campanie proaspăt editate vor reuși să scoată din uitare, prin așteptate lucrări de interpretare și sinteză, nu mai puțin glorioasele războaie românești de gherilă, brațele armate ce i-au însoțit pe români pretutindeni în lupta lor revoluționară din anii 1848-1849.

Referințe:

1. BODEA, C. *1848 la români. O istorie în date și mărturii*. Vol. I-II. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1982, 688+1276 p. Vol.III. București: Editura Enciclopedică, 1998. 737 p. ISBN general 973-45-0247-6
2. DRAGOMIR, S. *Studii și documente privitoare la revoluția românilor din Transilvania în anii 1848-1849*. Vol.I-IV. Cluj-Sibiu: Cartea Românească, 1944-1946, 354+603+320+412 p.
3. NEAMȚU, G. *Revoluția românilor din Transilvania 1848-1849*. Cluj-Napoca: Carpatica, 1996. 200 p. ISBN 973-97325-5-0
4. NEAMȚU, G. *Fața necunoscută a revoluției române de la 1848-1849 din Transilvania*. Cluj-Napoca: Argonaut, 2004. 422 p. ISBN 973-7710-48-7
5. MIK, V. Istoria culturală și spirituală a românilor din zona Panciovei (Banatul sârbesc) între două mari evenimente din istoria neamului (1848-1918). În: *Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca. Series Historica*, 2018, nr. LVII, p.425-434. ISSN 1584-4390
6. MITU, S. *Geneza identității naționale la românii ardeleni*. București: Humanitas, 1997. 435 p. ISBN 973-28-0729-6
7. NICOARĂ, S. Structuri imaginare în revoluția de la 1848 în Țările Române. În: *Identitate și alteritate. Studii de imagologie II*. Editori N.BOCȘAN, S.MITU, T.NICOARĂ. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 1998, p.169-183.
8. BOLOVAN, I. Contribuții la cunoașterea imaginarului social în revoluția de la 1848 în Transilvania. În: *Identitate și alteritate. Studii de imagologie II*. Editori N.BOCȘAN, S.MITU, T.NICOARĂ. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 1998, p.184-207.
9. Inițiată în 2006, la Institutul de Istorie „George Barițiu” al Academiei din Cluj-Napoca, colecția de „Biografii Istorice Transilvane” (BIT) include 14 volume, dintre care: dicționare de personalități pașoptiste: BOTEZAN, L., COSMA, E., ISAC, I., VARGA A. *Dicționar al personalităților revoluției de la 1848/1849 din Banat și Transilvania. Chipuri dintr-un an de neuitat*. București: Editura Academiei Române, 2008. 454 p. (BIT I); COSMA, E. *Sași, austrieci, slavi în Transilvania și Banat (Biografii de secol XIX și din vremea revoluției pașoptiste)*. București: Editura Academiei Române, 2009. 467 p. (BIT II); culegeri de studii de biografii pașoptiste: *Biografii pașoptiste (1). Culegere de studii*. Editor G.NEAMȚU. București: Editura Academiei Române, 2006. 207 p. (BIT 0); *Biografii pașoptiste (2). Culegere de studii*. Editor G.NEAMȚU. București: Editura Academiei Române, 2009. 183 p. (BIT III); *Biografii pașoptiste (3). Culegere de studii*. Editor E.COSMA, G.NEAMȚU. Cluj-Napoca: Argonaut, 2011. 387 p. (BIT IV); *Armies, Commanders, Leaders in Transylvania (1848-1849) / Armate, comandanți, conducători în Transilvania (1848-1849)*. Editor E.COSMA. Cluj-Napoca - Găteanu: Argonaut - Symphologic Publishing, 2013. 459 p. (BIT VII); *Biografii pașoptiste (4): culegere de studii. Omagiu dedicat istoricului Gelu Neamțu la împlinirea vârstei de 75 de ani*. Editor E.COSMA. Cluj-Napoca - Găteanu: Argonaut - Symphologic Publishing, 2014. 496 p. (BIT VIII); monografiile biografice și tematice cu ediții de documente: COSMA, E. *Nouă luni în Transilvania (decembrie 1848 - august 1849). Generalul Józef Bem în corespondență, proclamații, documente*. Cluj-Napoca: Argonaut, 2011. 457 p. (BIT V); BRISCU, B. *Moșii și luptele lor la 1848-1849*. Cluj-Napoca: Argonaut, 2012. 328 p. (BIT VI); VON HEYDENDORFF DER JÜNGERE, M.C. *Tagebuch (1848-1849)*. Editori E.COSMA, H.DROTLOFF. Cluj-Napoca - Găteanu: Argonaut - Symphologic Publishing, 2015. 479 p. (BIT X); VON HEYDENDORFF CEL TÂNĂR, M.C. *Jurnal (1848-1849)*. Editori E.COSMA, H.DROTLOFF. Cluj-Napoca - Găteanu: Argonaut - Symphologic Publishing, 2016, 423 p. (BIT XI); DEȚEȘAN, D. *În lege și în afara ei. Românii din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea / In Law and Out of Law. The Transylvanian Romanians in the Middle of the 19th Century*. Cluj-Napoca - Găteanu: Argonaut - Symphologic Publishing, 2016. 372 p. (BIT XII); *Campania militară țaristă în Țările Române la 1848-1850*. Editori E.COSMA, T.ONILOV, A.STICALIN-COLIN, A.STYKALIN. Cluj-Napoca - Găteanu: Argonaut - Symphologic Publishing, 2017. 578 p. (BIT XIII)
10. КУШКО, А., ТАКИ, В., ГРОМ, О. *Восстание в Российской империи 1812-1917*. Москва: Новое Литературное Обозрение, 2012. 400 с. ISBN 978-5-86793-970-0. În Arhiva Istorico-Militară a Rusiei din Moscova, fondurile speciale, dosarele și microfilmele referitoare la revoluția românească de la 1848-1849, precum și la campania țaristă din Principatele Române (1848-1850) sunt amestecate între dosarele revoluției maghiare și ale intervenției rusești în Ungaria (1849).

11. SPIRA, G. *The Nationality Issue in the Hungary of 1848-1849*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1992. 256 p.
12. ROBERT, H. The Hungarian Government and the Movements of the Ethnic Minorities in Hungary 1848-1849. Comunicare la Conferința internațională *Српски покрет у Војводини у револуцију 1848-1849 године* (Provincia Sârbă a Voivodinei în revoluția de la 1848-1849). Organizatori Guvernul Voivodinei și Asociația Graniței Militare. Kaštel Ečka / Zrenianin (Serbia), 21 aprilie 2018.
13. Colonel LOGHIN, L., colonel UCRAIN, C. *Aspecte militare ale revoluției din 1848-1849 în Transilvania*. București: Editura Militară, 1970. 140 p. Fără ISBN
14. JELAVICH, B. The Russian Intervention in Wallachia and Transylvania, September 1848 – March 1849. In: *Rumanian Studies*, editor K. HITCHINS. Vol. IV. Leiden: 1979, p.16-74.
15. *Istoria militară a poporului român. Vol. IV. Epoca revoluțiilor de eliberare națională și socială, de la revoluția populară din 1784 la cucerirea independenței depline 1877-1878*. Editori general V.MILEA, Ș.PASCU, locotenent-general I.CEAUȘESCU, colonel G.TUDOR, maior M.E. IONESCU, maior I.TALPEȘ, Ș.ȘTEFĂNESCU, M. MUȘAT, I.ARDELEANU. București: Editura Militară, 1987, 1105 p. Fără ISBN
16. GRĂF, R. *Timișoara sub asediu. Jurnalul Feldmareșalului Georg v. Rukawina (aprilie-august 1849)*. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2008, 170 p. ISBN 978-973-610-693-4
17. *Armatele imperiale austro-ruse și românii la 1848-1849 / The Imperial Austro-Russian Armies and the Romanians in the Years 1848-1849. Vol.I. Descrieri generale și militare / General and Military Descriptions*. Editori E.COSMA, D.DETEȘAN, A.STÎCALIN-COLIN, T.ONILOV. Cluj-Napoca – Găteanu: Argonaut Publishing - Symphologic Publishing, 2012. 280 p. ISBN 978-0-9917782-1-8, 978-0-9917782-6-3
18. *Armatele imperiale austro-ruse și românii la 1848-1849 / The Imperial Austro-Russian Armies and the Romanians in the Years 1848-1849. Vol. II. Corespondență și rapoarte militare / Military Reports and Correspondence*. Editori E.COSMA, D.DETEȘAN, A.STÎCALIN-COLIN, T.ONILOV. Cluj-Napoca – Găteanu: Argonaut Publishing - Symphologic Publishing, 2013. 355 p. ISBN 978-0-9917782-1-8, 978-0-9917782-7-0
19. *Campania militară țaristă în Țările Române. Documente militare. Vol. III. Komarov & Nepocoiciți: Jurnal de campanie*. Editori E.COSMA, T.ONILOV, A.STÎCALIN-COLIN, A.STYKALIN. Cluj-Napoca – Găteanu: Argonaut Publishing - Symphologic Publishing, 2017, 578 p. ISBN 978-973-109-742-8, 978-1-988192-08-6
20. WATTS, L.L. *Ferește-mă, Doamne, de prieteni. Războiul clandestin al Blocului Sovietic cu România*. București: Rao, 2012. 795 p. ISBN 978-606-609-192-3
21. PAPIU-ILARIAN, A. *Istoria Romanilor din Dacia Superiore pen' în a. 1848 exclusiv. Vol.II. Evenimentele Romanilor la a. 1848. Pene la adunarea din 15./3. Maiu inclusive*. Viena: C. Gerold și Fiul, 1852. 362 p.
22. KÖVÁRY L. *Erdély története 1848-1849-ben*. Pesta: Emich G., 1861. 279 p.
23. TEUTSCH, G.D. *Geschichte der Siebenbürger Sachsen. Für das sächsische Volk*. 6 vol. Brașov: Johann Gött, 1852-1858. 648 p.
24. TEUTSCH, F. *Geschichte des sächsischen Volkes für das sächsische Volk. Vol.3. 1816-1868*. Sibiu: W.Krafft, 1910. 523 p.
25. COSMA, E. *Nouă luni în Transilvania (decembrie 1848 – august 1849). Generalul Józef Bem în corespondență, proclamații, documente*. Cluj-Napoca: Argonaut, 2011. 457 p. ISBN 978-973-109-282-9
26. BRISCU, B. *Moșii și luptele lor la 1848-1849*. Cluj-Napoca: Argonaut, 2012. 328 p. ISBN 978-973-109-377-2
27. NEAMȚU, G. Organizarea armatei populare românești și conducătorii ei în Transilvania la 1848-1849. În: *Armies, Commanders, Leaders in Transylvania (1848-1849) / Armate, comandanți, conducători în Transilvania (1848-1849)*. Editor E.COSMA. Cluj-Napoca – Găteanu: Editura Argonaut – Symphologic Publishing, 2013, p.224-239. ISBN 978-973-109-470-0, 978-0-9920148-1-0
28. COSMA, E. Prefectul Avram Iancu și Comandamentul c.c. al cetății Alba-Iulia. Corespondența din 1849. În: *În Semn de biruință. La 190 de ani de la nașterea lui Avram Iancu (1824-1872). Patrimoniul muzeal în slujba regășirii istoriei*. Editor I.S. MIRCEA. Alba Iulia: Altip, 2014, p.35-52. ISBN 978-973-117-481-5
29. НЕПОКОИЧИЦКИЙ, А.А. *Описание войны в Трансильвании в 1849 году составлено при Генеральном Штабе 5-го Пехотного Корпуса, с картою Трансильвании и с семью планами*. Санктпетербургъ: Типография Юлия Анд. Бокрама, 1866, с.142-146.
30. POPESCU-RĂMNICEANU, V. *Luptele românilor din Ardeal 1848-49*. București: Editura Librăriei Stănciulescu, 1919. 308 p. Fără ISBN
31. LAZĂR, I. *Revoluția românilor din Transilvania 1848-1849. Rapoartele prefecților Avram Iancu, Ioan Axente Sever, Simion Balint*. Deva - Cluj-Napoca: Argonaut, 2011. 191 p. ISBN 978-606-517-054-41, 978-973-209-528-8
32. NEAMȚU, G. *Avram Iancu – mit, realitate, simbol*. Cluj-Napoca: Argonaut, 2012. 215 p. ISBN 978-973-109-395-6
33. COSMA, E. Regimentele austriece, comandanții și efectivele lor în Transilvania (1848-1849). În: *Armies, Commanders, Leaders in Transylvania (1848-1849)*, p. 307-365. A se vedea referința 27.
34. SUCIU, D. *Soldați fără uniformă ai Landsturmului românesc și starea protopopiatelor ortodoxe din Transilvania după Războiul Național din 1848-1849*. Cluj-Napoca: Argonaut, 2011. 313 p. ISBN 978-973-109-262-1

35. SUCIU, D. *Soldați fără uniformă ai Landsturmului românesc și starea protopopiatelor greco-catolice din Transilvania după Războiul Național din 1848-1849*. Cluj-Napoca: Argonaut, 2014. 491 p. ISBN 978-973-109-477-9
36. NEAMȚU, G., colonel TUTULA, V. *Aspecte militare și pagini memorialistice despre Revoluția și Războiul Civil din Transilvania 1848-1849*. Cluj-Napoca: Argonaut, 2008. 158 p. ISBN 978-973-109-112-9
37. ONOFREIU, A., BOLOVAN, I. *Contribuții documentare privind istoria regimentului grăniceresc năsăudean*. București: Editura Enciclopedică, 2006. 380 p. ISBN (10) 973-45-0536-X, (13) 978-973-45-0536-4
38. *Revoluția transilvană de la 1848-1849. Date, realități și fapte reflectate în documente bisericești ortodoxe*. Editori D.SUCIU, A.MORARU, I.M. BALOG, D.COVACI, C.COSMUȚA, L.MÁDLY. București: Asab, 2011. 588 p. ISBN 978-973-7725-85-1
39. HANCU, A. *Drama Ardealului 1848-1849. Mărturii. Pierderi umane și materiale în timpul Revoluției și Războiului Civil în Transilvania centrală*. Târgu-Mureș: Nico, 2012. 661 p. ISBN 978-606-546204-5
40. BALOG, I.M. *Revoluția de la 1848-1849 în Transilvania: Controverse istoriografice vechi și noi / Revolucija u Transilvaniji 1848-1849: Stare i nove istoriografske kontroverze*. Comunicare la Conferința internațională *Српску покрет у Војводици у револуцији 1848-1849. године*. A se vedea referința 12.
41. BERINDEI, D. *Pregătirea și izbucnirea Revoluției în Țara Românească*. În: *Istoria românilor. Vol. VII, tom I. Constituirea României moderne (1821-1878)*. Editor D.BERINDEI. București: Editura Enciclopedică, 2003. p.280-282. ISBN 973-45-0429-0
42. BALINTESCU, A. *Archiva Generalului Georghe Magheru: Catalog de documente. 1582-1880*. București: Direcția Generală a Arhivelor Statului, 1968, 178 p.
43. MIHALACHE, M. *Generalul Gheorghe Magheru*. București: Editura Militară, 1969. 132 p.
44. CIOARĂ, I. *Destin și vocație. Monografie istorico-militară: De la Regimentul 2 Linie (12 iunie 1830) la Brigada 19 Mecanizată „Ziridava” (12 iunie 2000)*. Cluj-Napoca: Casa Cărții de Știință, 2000. 395 p. ISBN 973-68606-47, 978-973-68606-45
45. BARIȚIU, G. *Părți alese din istoria Transilvaniei. Pe două sute de ani din urmă*. Vol. II, ediția a doua. Brașov: Inspectoratul pentru Cultură al județului Brașov, 1994. 840 p.
46. PLATON, G. *Începuturile revoluției române. Mișcarea revoluționară din Moldova*. În: *Istoria românilor. Vol.VII, tom I. Constituirea României moderne (1821-1878)*, p.248-258. A se vedea referința 41. Istoricul a recuperat jurnalul intim de la 1848, scris la Iași de boierul Manolache Drăghici.
47. COSMA, E. *Revoluția română și rezistența armată antirusească din Moldova (1848) / Rumunska revolucija i antiruski oružani otpor u Moldaviji (1848)*. Comunicare la Conferința internațională *Српску покрет у Војводици у револуцији 1848-1849. године*. A se vedea referința 12.
48. PASCU, Ș. *Contribuții la cunoașterea mișcării revoluționare de la 1848 din Moldova*. În: *Studia Universitatum Babeș et Bolyai*, tom III, nr. 8, series IV, fasciculus 2. Cluj, 1958, p.105-107.
49. BOCȘAN, N., GRĂF, R. *Revoluția de la 1848 în Munții Apuseni. Memorialistică*. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2003. 209 p. ISBN 973-610-231-9

Date despre autor:

Ela COSMA, doctor, cercetător științific I, Institutul de Istorie „George Barițiu” al Academiei Române din Cluj-Napoca.

E-mail: ela_cosma@yahoo.com

ORCID: 0000-0001-6898-2459

Prezentat la 09.10.2018